

ЗАГАЛЬНОПРАВОВІ ПРИНЦИПИ ПРАВОЗАСТОСОВНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ GENERAL PRINCIPLES OF LAW ENFORCEMENT PROCESS IN UKRAINE

Гнатчук В.В., здобувач кафедри теорії та історії держави і права

ПВНЗ «Університет Короля Данила»

ORCID ID: 0009-0008-1911-2340

Актуальність статті полягає в тому, що загальні принципи правозастосування сприймаються правовою системою на сучасному етапі її активної трансформації як універсальні, фундаментальні, базові положення, ідеї, що відображають глибинні засади людського буття, загальні зв'язки, що утворюються учасниками правовідносин в результаті суспільної взаємодії і є засадами для правового розвитку. Тому, відступ від цих засад, заперечення їх при правозастосовній діяльності загрожують руйнацією права як такого, дестабілізацією суспільного життя, державно-владної діяльності, нищенням демократичних цінностей тощо. Саме тому утверджувати ці принципи і захищати їх - це нагальне завдання як для кожної особистості, всього громадянського суспільства, так і для державної влади. Метою статті є аналіз основних загальних принципів, які визначають характер і функціонування правозастосовного процесу в Україні. В даній статті досліджено загальноправові принципи, які лежать в основі правозастосовного процесу в Україні. Обґрунтовано і доведено, що правозастосовний процес є важливою складовою вітчизняної правової системи, оскільки його метою є врегулювання основних способів вирішення судових справ, захисту прав та інтересів громадян, а також всіх суб'єктів громадянського суспільства. У даній статті розглянуто ключові загальноправові принципи, що визначають спосіб функціонування правозастосовного процесу в Україні. Серед фундаментальних принципів правозастосовного процесу, що здійснюють безпосередній вплив на українську правову систему, особливо на сучасному етапі її структурної трансформації, слід виділити принцип правової визначеності. У вітчизняній правовій доктрині поняття правової визначеності найчастіше розкривається в контексті принципу верховенства права, а вимоги, що впливають з принципу правової визначеності, здебільшого адресуються нормативно-правовим актам. З'ясовано, що специфічна природа доступності правосуддя наповнена чисельними організаційними компонентами. З цього приводу ряд вчених відносить принцип доступності правосуддя до самостійних процесуальних принципів.

Ключові слова: принцип права, правозастосовний процес, загальноправові принципи правозастосовного процесу, правова система України.

The relevance of the article lies in the fact that the general principles of law enforcement are perceived by the legal system at the current stage of its active transformation as universal, fundamental, basic provisions, ideas that reflect the deep foundations of human existence, general connections formed by participants in legal relations as a result of social interaction and are the foundations for legal development. Therefore, deviation from these principles, denial of them in law enforcement activities threaten the destruction of law as such, destabilization of social life, state and power activities, destruction of democratic values, etc. That is why affirming these principles and protecting them is an urgent task for every individual, the entire civil society, and for the state authorities. The purpose of the article is to analyze the main general principles that determine the nature and functioning of the law enforcement process in Ukraine. This article examines the principles of general law that underlie the law enforcement process in Ukraine. It has been substantiated and proven that the law enforcement process is an important component of the domestic legal system, since its purpose is to regulate the main ways of resolving court cases, protecting the rights and interests of citizens, as well as all subjects of civil society. This article examines the key principles of general law that determine the functioning of the law enforcement process in Ukraine. Among the fundamental principles of the law enforcement process, which have a direct impact on the Ukrainian legal system, especially at the current stage of its structural transformation, the principle of legal certainty should be singled out. In the domestic legal doctrine, the concept of legal certainty is most often disclosed in the context of the principle of the rule of law, and the requirements arising from the principle of legal certainty are mostly addressed to normative legal acts. It is found that the specific nature of access to justice is filled with numerous organizational components. In this regard, a number of scientists attribute the principle of access to justice to independent procedural principles.

Key words: principle of law, law enforcement process, general legal principles of law enforcement process, legal system of Ukraine.

Постановка проблеми. Загальні принципи правозастосування сприймаються правовою системою на сучасному етапі її активної трансформації як універсальні, фундаментальні, базові положення, ідеї, що відображають глибинні засади людського буття, загальні зв'язки, що утворюються учасниками правовідносин в результаті суспільної взаємодії і є засадами для правового розвитку. Тому, відступ від цих засад, заперечення їх при правозастосовній діяльності загрожують руйнацією права як такого, дестабілізацією суспільного життя, державно-владної діяльності, нищенням демократичних цінностей тощо. Саме тому утверджувати ці принципи і захищати їх - це нагальне завдання як для кожної особистості, всього громадянського суспільства, так і для державної влади.

Аналіз досліджень і публікацій. Сучасна правова наука має в своєму арсеналі значну кількість наукових досліджень проблем, що стосуються окремих аспектів принципів права та його реалізації. Зокрема їм приділяли увагу В. Авер'янов, Т. Аллан, С. Волосенко, О. Гордієнко, А. Колодій, В. Кройтор, І. Мокрицька, В. Навроцька, О. Овчаренко, С. Погребняк, С. Потапенко, С. Фурса та інші.

Мета статті полягає в розгляді та аналізі основних загальних принципів, які визначають характер і функціонування правозастосовного процесу в Україні.

Результати дослідження. В ідеалі загальні принципи правозастосовного процесу мають окреслювати згоду

всіх членів спільноти щодо права і збігатися із розумінням спільнотою категорій «правильно» й «неправильно» [2, с. 32].

З одного боку, загальні принципи українського правозастосовного процесу відображають об'єктивні властивості права, зумовлені закономірностями розвитку нашого суспільства й усією сукупністю властивих йому інтересів, потреб, суперечностей і компромісів між різними групами та верствами населення. З іншого боку, у принципах права втілюється його суб'єктивне сприйняття членами суспільства, їхні моральні і правові погляди, вимоги, висловлені в різних теоріях, ученнях, концепціях праворозуміння. Тому принципи повинні розглядатися з позицій сформованого в юридичній науці загального уявлення щодо значення об'єктивного й суб'єктивного елементів у праві [7, с. 213].

Оскільки під принципами розуміють найважливіші вияви демократизму нашого суспільства, основним завданням якого є побудова правової держави, на нашу думку, варто також відзначити, що в період реформування правової системи та законодавства роль принципів правозастосовного процесу значно зростає [19, с. 66].

Беручи до уваги, що в цей період чинне законодавство не може швидко й ефективно реагувати на зміни суспільних відносин, правові принципи є інструментом регулювання відносин у соціумі. Вони необхідні для заповнення та подолання прогалін у законодавстві і слугують орієн-

тиром для формування нового законодавства й виправлення вже чинного.

Також за допомогою загальних принципів українського правозастосовного процесу відбувається своєрідне саморегулювання всієї правової системи, забезпечується взаємоузгодженість і взаємодія її складових. Наприклад, у правозастосовній діяльності принципи виконують функцію критерію оцінювання фактичних обставин справи з метою обґрунтування правозастосовного акта.

Загальні принципи процесу правозастосування є основою будь-якої юридичної конструкції [6, с. 123]. Отже, принципи юридичного процесу є основою для дослідження такої конструкції, як юридичний процес, із погляду системного підходу до його розуміння.

Оскільки загальні принципи українського правозастосовного процесу є складовою системи принципів права, вони об'єктивно зумовлені відносинами, що склалися в суспільстві. Процесуальні принципи формуються в результаті вивіреної, аргументованої й обґрунтованої діяльності вповноважених суб'єктів, унаслідок пізнання закономірностей процесуальної діяльності.

Виконуючи функції основних нормативних положень, вони визначають структуру та суттєві ознаки правозастосовного процесу, його загальний зміст, побудову, природу, методи здійснення уповноваженими особами їхніх повноважень [3, с. 6]. Закріплені в нормах права, вони набувають значення найбільш загальних правил діяльності учасників. Наявність власних принципів підтверджує, що юридичний процес є самостійним правовим явищем.

Процесуальні принципи українського правозастосування слугують орієнтиром для сучасного процесуального законодавства, створюють тенденції розвитку юридичного процесу, є мірилом законності процесуальної діяльності уповноважених суб'єктів. Варто відзначити, що навіть закріплення принципів процесу в нормативно-правових актах є лише способом їх випробування та основою для подальшого вдосконалення [11, с. 13]. Крім того, ці принципи знаходяться в тісній взаємодії, взаємному зв'язку й кожен принцип виконує свою функцію, взаємодіючи з іншими принципами процесу.

Визначаючи принципи процесуальної діяльності, В. Горшенюв стверджує, що вони слугують певними орієнтирами, вказівниками, дотримання яких забезпечує нормальне та однакове здійснення традиційних і нетрадиційних юридичних процесів. За його думкою, загальні принципи правозастосовного процесу є особливою сукупністю об'єктивних і суб'єктивних начал, керівних ідей і пізнаних закономірностей, спрямованих на досягнення оптимальних варіантів будь-якої процесуальної діяльності [18, с. 153-154].

У свою чергу, В. Навроцька пропонує розуміти під принципами українського правозастосовного процесу безпосередньо закріплені в законі основоположні ідеї, найзагальніші положення, що відзначаються стабільністю й системністю, визначають сутність, зміст і спрямованість діяльності суб'єктів процесу, спосіб і процесуальну форму їх діяльності, порушення яких обов'язково має тягти за собою настання відповідних юридичних наслідків [13, с. 23].

Окремі автори основою дослідження загальних процесуальних принципів пропонують уважати джерело їх нормативного закріплення, на підставі цього розрізняють конституційні принципи (закріплені в Конституції) та неконституційні (закріплені в інших нормативних актах) [6, с. 73]. Але в цьому випадку постає питання некоректності формулювання щодо «неконституційності» окремих принципів і питання щодо пріоритетності конституційних принципів над іншими.

Крім того, у загальній теорії права принципи права розглядаються з огляду на їх матеріалізацію у праві. Мається на увазі текстуальне закріплення принципів

у нормативно-правових актах шляхом безпосереднього їх формулювання в нормах чи приписах права та змістове закріплення шляхом виведення принципів права зі змісту нормативно-правових актів. Аналогічну класифікацію принципів доцільно застосувати й у юридичному процесі, оскільки це підкреслює важливість процесуального значення окремих принципів.

У свою чергу, С.Фурса пропонує встановлювати на науковому рівні вагомість того чи іншого принципу, пропагувати їх нормативне закріплення з урахуванням їх значущості, співвідношення та взаємозалежності [19, с. 79]. В.Тацій також звертає увагу на важливе значення закріплення процесуальних принципів у нормативно-правових актах [10, с. 62].

Такий спосіб передбачає виведення загальних принципів зі змісту норм права. Ці принципи мають абстрактний характер, за їх допомогою регулюються найбільш загальні суспільні відносини та виражені загальні напрями, тенденції правового регулювання. У механізмі правового регулювання вони виступають у діалектичній єдності з принципами, які отримали текстуальне вираження, тому применшення їх значення є неприпустимим. Так, принципи законності й справедливості притаманні будь-якому інституту права, навіть якщо вони текстуально не закріплені у відповідній галузі законодавства [17, с. 406].

Запропоновану класифікацію певною мірою підтримують учені-процесуалісти Р. Куйбіда та В. Шишкін. На їхню думку, принципи правозастосовного процесу потрібно розмежовувати за способом закріплення на писані (конституційні та законодавчі) й неписані [1, с. 238-240].

Дослідник С. Волосенко наголошує на необхідності розмежування принципів правозастосовного процесу, які доцільно запроваджувати в норми законодавства, і принципів, що мають теоретичний характер і не можуть бути закріплені нормативно. Неможливість закріплення принципів у нормативно-правових актах учений пояснює їх значенням, більш широким, ніж процедура розгляду юридичної справи [4, с. 130-131].

Важливо дослідити те, на якому рівні принципи правозастосовного процесу інкорпоровані передусім в Основний Закон України. Забезпечення дотримання принципу справедливості у всіх сферах суспільного життя є важливим питанням сьогодення. Цей принцип не закріплений прямо в Конституції України. Проте у ст. 95 Основного Закону України йдеться про те, що бюджетна система України будуватиметься на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами [9, с. 37].

Водночас слід нагадати, що ціла низка конституційних вимог безпосередньо впливає з принципу справедливості – це свідчить також про непряме закріплення цього принципу в Конституції. Наприклад, ідея справедливості конкретизується в принципі *non bis in idem*, закріпленому в ст. 61 Конституції України. Принцип справедливості також обумовлює обов'язок оприлюднення нормативно-правових актів (ч. 3 ст. 57 Конституції), загальну заборону зворотної дії законів (ч. 1 ст. 58 Конституції), право не бути примушеним до свідчень проти себе (ч. 1 ст. 63 Конституції), право на судовий захист (ст. 55 Конституції) та ін. [16, с. 31-32].

Серед інших фундаментальних принципів правозастосовного процесу, що здійснюють безпосередній вплив на українську правову систему, особливо на сучасному етапі її структурної трансформації, слід виділити принцип правової визначеності. У вітчизняній правовій доктрині поняття правової визначеності найчастіше розкривається в контексті принципу верховенства права, а вимоги, що впливають з принципу правової визначеності, здебільшого адресуються нормативно-правовим актам.

На думку С. Погребняка, принцип правової визначеності покликаний гарантувати ефективну дію принципу

верховенства права [16, с. 38]. Він виявляє себе не тільки на етапі правотворчості, а й на етапі правозастосування. Тому пропонується виокремлювати дві групи вимог, які походять з цього принципу: вимоги до нормативно-правових актів і вимоги до їх застосування. Вимоги до нормативно-правових актів можуть бути розподілені на змістовні і процедурні [5, с. 14]. Змістовні вимоги потребують, щоб нормативно-правові акти були зрозумілими (доступними), несуперечливими і пропонували повне врегулювання суспільних відносин, не допускаючи існування прогалин. Враховуючи те, що будь-який правовий припис виражається за допомогою мовних засобів, зокрема за допомогою термінів як основних мовних одиниць.

Продовжуючи характеристику загальноправових принципів правозастосовного процесу, окремо наголосимо на важливості практичної реалізації базового принципу доступності правосуддя. Дослідник О. Овчаренко вважає, що доступність правосуддя необхідно віднести до інституційних принципів, які стосуються організації та діяльності судової влади загалом, а також відіграють роль системоутворюваних чинників, що виражають сутність і призначення останньої, служать фундаментом, на якому ґрунтується устрій судової системи і процес вирішення юридично значущих справ, що належать до юрисдикції суду [14, с. 33]. У літературі також стверджується,

що доступ до правосуддя є принципом доступності права та охоплює широкий спектр заходів та засобів, які забезпечують можливість особі або іншому суб'єкту безперешкодно звернутись до органів правосуддя та отримати захист свого права [12].

Специфічна природа доступності правосуддя наповнена чисельними організаційними компонентами. З цього приводу ряд вчених відносить принцип доступності правосуддя до самостійних процесуальних принципів. Наприклад, В. Сидоренко характеризує доступність правосуддя як самостійний принцип цивільного процесуального й арбітражного процесуального права, вбачаючи його зміст у забезпеченій можливості для зацікавлених осіб безперешкодно звернутися до суду за захистом своїх прав і отримати судовий захист [8]. З одного боку, досить обґрунтованим є твердження про те, що доступність адміністративно-юрисдикційного захисту є самостійним процесуальним принципом адміністративного процесу у вузькому та широкому підходах до його розуміння.

Висновки. Підсумовуючи дослідження особливостей загальноправових принципів українського правозастосовного процесу, відзначимо, що вони формуються внаслідок взаємодії між особою, громадянським суспільством і правовими інститутами, саме тому доцільно відзначити, що вони мають виразне соціально-правове підґрунтя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авер'янов В.Б. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права : [підручник]. За заг. ред. Р.О. Куйбіди, І. Шишкіна. Київ. : Старий світ, 2006. 576 с.
2. Аллан Т.Р. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права; пер. з англ. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 385 с.
3. Волосенко С.О. Джерела формування та значення принципів цивільного процесу в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2007. № 3. 127-132.
4. Волосенко С.О. Правове значення принципів цивільного процесу. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2006. №1 (15). С. 3-10
5. Гордієнко О.С. Види конкретизації права. *Митна справа*. 2014. № 2(92). С. 12-17.
6. Колодій А. М. Принципи права України. Київ. : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
7. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.02. К, 1998.-391 с.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Конвенція від 04.11.1950. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004 (дата звернення: 03.06.2023).
9. Конституція України: станом на 22 травня 2019 р.: офіційний текст. Київ: Паливода А. В., 2019. 72 с.
10. Кримінальний процес : За ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків. : Право, 2013. 824 с.
11. Кройтор В.А. Система принципів цивільного процесуального права. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 42. С. 15-22.
12. Мокрицька І. Я. Доступність правосуддя як шлях до забезпечення права на судовий захист у кримінальному процесі: науково-теоретичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2015. № 1(11). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15miynta.pdf> (дата звернення: 03.06.2023)
13. Навроцька В.В. Засади диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України : Львів. : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2010. 440 с.
14. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації. Харків : Право, 2008. 304 с.
15. Погребняк С. Закріплення основоположних принципів права в Конституції України. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. 4 (59). С. 31-39.
16. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Харків. : Право, 2008. 238 с.
17. Поталенко С.В. Система принципів адміністративного процесу України та проблеми їх класифікації. *Форум права*. 2010. № 2. С. 403-408.
18. Теорія юридического процесу. Под ред. В.М. Горшенева. Харьков., 1985. 192 с
19. Теорія нотаріального процесу : [науково-практичний посібник] І за заг. ред. С.Я. Фурси. К. : Алерта ; Центр учбової літератури, 2012. 920 с.